

ФІЗИЧНА РЕАБІЛІТАЦІЯ ДІТЕЙ ІЗ РОЗУМОВОЮ ВІДСТАЛІСТЮ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ

У статті розглянуто питання комплексного корекційного впливу в процесі навчально-виховної роботи з дітьми з розумовою відсталістю; проаналізовано загальні та специфічні розлади моторної сфери дітей означеної категорії; зацентовано увагу на необхідності систематичного впровадження фізичної реабілітації для покращення особистісного розвитку дітей із розумовою відсталістю.

Ключові слова: діти з особливими освітніми потребами, фізична реабілітація, фізичний розвиток, моторна сфера, психомоторика, здоров'язберігаючі технології, реабілітаційно-оздоровча робота.

В статье рассматриваются вопросы комплексного коррекционного воздействия в процессе учебно-воспитательной работы с детьми с умственной отсталостью; проанализированы общие и специфические расстройства моторной сферы детей данной категории; сакцентировано внимание на необходимости систематического внедрения физической реабилитации для улучшения личностного развития детей с умственной отсталостью.

Ключевые слова: дети с особыми образовательными потребностями, физическая реабилитация, физическое развитие, моторная сфера, психомоторика, здоровьесохраняющие технологии, реабилитационно-оздоровительная работа.

The article addresses the complex corrective influence in the educational work with children with mental retardation and analyzes general and specific areas of motor disorders of children in this category are considered, the need for systematic implementation of physical rehabilitation to improve the personal development of children with intellectual disabilities.

Key words: children with special educational needs, physical rehabilitation, physical development, motor field, psychomotor, Health-technology, rehabilitation work.

Актуальність теми. Реформаційні процеси, що відбуваються у вітчизняному освітньому просторі, зумовлюють потребу розв'язання соціально-педагогічних завдань, одним із яких є забезпечення комплексної корекційної допомоги дітям із розумовою відсталістю як у спеціальних, так і масових навчальних закладах. У зв'язку з сучасними тенденціями впровадження

системи інклюзивної освіти означена проблема набуває особливо актуального значення. На сьогодні не вирішеними залишаються питання практичної реалізації забезпечення комплексної корекції порушень психомоторики дітей із розумовими вадами під час навчання в спеціальних та масових освітніх закладах за будь-якою формою навчання – індивідуальною, інтегрованою чи в інклюзивному класі.

Постановка проблеми. Система спеціальної освіти в Україні має вертикально-горизонтальну структуру, що передбачає диференціацію дітей за нозологіями та віковими групами. Відповідно, освітні послуги дітям із порушеннями інтелектуального розвитку надаються в рамках спеціальних освітніх закладів, що реалізують програми дошкільної, початкової, основної та середньої (повної) загальної освіти, складені на основі Державного стандарту спеціальної освіти. Проте, як свідчить практика, ні в галузі спеціальних освітніх закладів, ні з урахуванням можливості навчання дитини з вадами у загальноосвітньому закладі суттєво недопрацьованим залишається питання застосування засобів фізичної реабілітації до дітей із розумовою неповносправністю.

Основним розладом у клініко-психологічній картині розумової відсталості є виражена недостатність пізнавальної діяльності, що обумовлюється як низькою здатністю до мислення (процесами узагальнення та відволікання), так і порушеннями темпу, рухливості психічних процесів, недостатністю пам'яті, уваги. Процес сприйняття у розумово відсталих дітей малоактивний, тому їх моторний і сенсорний розвиток значно відстає за темпами формування і проходить нерівномірно [10].

Проведений аналіз особливостей загального здоров'я дітей із порушеннями інтелектуального розвитку дозволяє стверджувати про наявність характерних закономірностей, з якими зустрічаються педагоги не лише спеціальних, а й загальноосвітніх навчальних закладів різного рівня [1; 3; 10].

У дітей із порушеннями інтелектуального розвитку спостерігається ряд супроводжуючих соматичних захворювань (хронічні панкреатити, гастрити, вроджені чи набуті захворювання серцево-судинної системи, перенесені оперативні втручання різної складності тощо), часті захворювання дихальних шляхів (гіподинамічні бронхіти, пневмонії, ангіни), морфофункціональні порушення функцій опорно-рухового апарату (порушення постави, викривлення хребта (сколіоз), формування гіперлордозу чи кіфозу, зниження ресорної функції хребта, плоскостопість) [1; 3; 10].

Особливу увагу фахівці приділяють необхідності розвитку дрібної моторики розумово відсталі дитини [4; 7; 8]. Зокрема, вони стверджують, що навички дрібної моторики допомагають дитині досліджувати й класифікувати речі, розуміти та вивчати світ; предметно-маніпулятивна діяльність сприяє самовираженню дитини через гру, творчі заняття (малювання, ліплення тощо), дозволяє набути соціального досвіду; здатність до захоплення предметів впливає на розвиток вищої нервової діяльності; руки беруть участь у підтримці й зміні пози тіла, у формуванні реакцій рівноваги та координації рухів; маніпулятивно-предметна діяльність сприяє розвитку вищих форм інтеграції.

Стає очевидним, що ефективність проведення навчально-виховних та корекційно-реабілітаційних заходів із дітьми з розумовою відсталістю значною мірою залежить від відсутності супроводжуючих соматичних і застудних захворювань, сформованості фізичної та психічної сфер як складових загального здоров'я.

У розвитку вищої нервової діяльності та психічних функцій людини вчені акцентують увагу на важливості впливу рухового аналізатора. Систематичне використання засобів фізичної реабілітації дозволяє попередити виникнення вторинних відхилень у фізичному розвитку та сприяє інтенсивній соціальній інтеграції дітей із розумовою відсталістю [2; 4].

Усе вищезазначене дає можливість стверджувати, що для забезпечення максимального фізичного, психічного, мовленнєвого та соціального розвитку дитини з розумовою відсталістю у процесі формування комплексної корекційної програми необхідним є використання засобів фізичної реабілітації.

Виклад основного матеріалу. Під проблемою визначення готовності дітей із розумовою відсталістю до навчання у початковій школі під цим зазвичай розуміють сформованість розумових, моральних, фізичних якостей особистості, готовність до навчальної діяльності, формування характеру.

Однак, як свідчить практика, під час діагностування готовності дитини з розумовою відсталістю до навчання і комісія ПМПК, і вчителі молодших класів передусім звертають увагу на інтелектуальний розвиток дітей, виявляють їх уміння читати, рахувати, розповідати. Водночас поза їх увагою залишаються фізичний, моторний розвиток, моральна вихованість та ціннісні орієнтації у сфері спілкування і діяльності. Недостатньо враховуються результати численних наукових досліджень практиків щодо невід'ємного розвитку пізнавальної діяльності, психічних процесів з якісним розвитком загальної та дрібної моторики, фізичної підготовленості [3; 4; 6].

Наступна проблема, на якій акцентують увагу більшість практичних дослідників і яка вимагає розв'язання, полягає у психологічній неготовності родини неповносправної дитини до навчання у школі – як спеціальній, так і загальноосвітній [2; 10].

Учителі початкової ланки часто зустрічаються із досить складною ситуацією, коли дитина з порушенням інтелектуального розвитку розпочинає навчання у віці 6-7 років. Аналіз особливостей психофізичного розвитку дітей з особливими освітніми потребами дозволяє дійти висновку, що більшість із них мають певну специфіку сформованості вищезазначених елементів. Складається ситуація, коли педагог зобов'язаний навчати не лише дитину, а й її батьків, адже саме вони є активними учасниками навчально-виховного процесу й забезпечують довготривалість та безперервність навчання й корекційного впливу на дітей даної категорії в сім'ї.

Лише тісна співпраця вчителя та родини неповносправної дитини є основою для розвитку природних здібностей, успішного здійснення навчальної діяльності, формування позитивних особистісних рис: дисциплінованості, відповідальності, активності, самоконтролю, наполегливості, вмотивованого

відношення до навчання, сформованості пізнавальних інтересів, комунікативних якостей тощо.

Систематичний процес фізичної реабілітації у комплексному корекційному впливі дає можливість дитині з розумовою неповносправністю стати повноправним членом суспільства, брати активну участь у шкільному житті, розвивати потенційні можливості та демонструвати свої природні здібності. Фізична реабілітація має бути важливою частиною загальної системи навчання, виховання та корекції дітей із вадами розумового розвитку.

Основною метою програми з фізичної реабілітації є корекція й компенсація недоліків фізичного розвитку, загальної та дрібної моторики, що перешкоджають успішному навчанню й вихованню дітей.

Основними напрямками реабілітаційної роботи з учнями початкової школи, які мають вади, є: удосконалення основних рухових функцій і сенсорної сфери; розвиток дрібної моторики кистей і пальців рук; покращення артикуляційної моторики; корекція окремих сторін психічної діяльності: удосконалення просторових уявлень і орієнтації, слухової уваги і пам'яті; розвиток різних видів мислення; корекція порушень у розвитку емоційно-вольової сфери; формування мовного дихання; зміцнення загального здоров'я; виховання точності, завершеності рухів; нормалізація м'язового тону з використанням для цього різноманітного за темпом і ритмом музичного матеріалу, рухових вправ; виховання зорово-моторної координації.

В основі фізичної реабілітації дітей із вадами розумового розвитку – навчання окремим рухам, елементам дій, доведення їх до варіативного автоматичного виконання, об'єднання цих елементів у свідому діяльність.

З метою всебічного фізичного та психічного розвитку, збільшення рухової активності у процесі занять із фізичної реабілітації проводяться:

- заняття, спрямовані на розвиток психомоторики: ранкова гігієнічна гімнастика, фізкультхвилинки, рухова терапія, фізкультурні свята, ЛФК, змагання, прогулянки;

- заняття, спрямовані на покращення функціонування кисті та пальців рук: пальчикова гімнастика, складання мозаїки, кубиків; малювання, ліплення з пластиліну, застібання-розстібання гудзиків, конструювання, розкладання дрібних предметів у залежності від форми, розміру, кольору (квасолі, намистинок, шишок, круп тощо), захоплення та утримування предметів різними пальцями;

- заняття, спрямовані на оволодіння навичками самообслуговування на основі покращення функціонування опорно-рухового апарату, рівноваги, координації рухів;

- дихальні вправи для попередження виникнення захворювань верхніх дихальних шляхів;

- спортивні свята у відповідності з можливостями дітей для підвищення рівня домагань та мотиваційної складової до самостійних занять фізичною культурою, спортом, покращення комунікативних якостей дітей.

Під час проведення занять із фізичної реабілітації дитину необхідно навчити відчувати рухи всіх видів, застосувати оптимальну кількість сенсорних

подразників, що стимулюють відчуття дотику, рівноваги. Складаючи комплекс фізичних вправ, потрібно враховувати вік дитини, тяжкість дефекту, рівень її інтелектуального розвитку, інтереси й особливості поведінки. Більшість вправ пропонуються у вигляді цікавих ігор, завдяки чому дитина самостійно повторює активні рухи.

Проведення спортивних свят, фізкультурно-виховних заходів та рухливих ігор впливає на формування дисципліни, організованості дітей із розумовою відсталістю. На їхню довільну, спонтанну поведінку накладаються обмеження, тому вони повинні вчитися діяти спільно з іншими учнями. Усі ці навички допомагають сформувати правильну модель поведінки й вирішувати завдання, що стоять перед педагогами та батьками. Проведення таких заходів є ідеальною можливістю для дитини бути залученою в основний потік однолітків, виховуватися в мовному середовищі з іншими дітьми, інтегруватися в суспільство.

Дітям з особливими освітніми потребами початкова школа повинна давати знання не лише з базових дисциплін, але й готувати їх до зіткнення з усіма сторонами життя, навчати наполегливості у роботі, умінню спілкуватися з оточуючими, розвивати фізичні можливості, навички самообслуговування, уміння спілкуватися.

Реабілітаційна робота з дітьми з розумовою відсталістю передбачає також роботу з їхніми батьками, основними напрямками якої є гармонізація сімейних відносин стосовно дитини; встановлення партнерських стосунків між корекційними фахівцями, шкільними педагогами та членами родини; допомога в адекватній оцінці можливостей дитини; ознайомлення з елементарними методами навчання та корекції; постійна підтримка та консультування з боку педагогів.

У таблиці 1 наведено орієнтовну блок-схему комплексної програми фізичної реабілітації дітей із розумовою відсталістю.

Таблиця 1

Блок-схема комплексної програми фізичної реабілітації для дітей із розумовою відсталістю

Вихідний контроль	Вступний період		Основний період			Заключний період	Заключний контроль та обстеження	
	Завдання:		Завдання:			Завдання:		
	<ul style="list-style-type: none"> – увагу зацентовано на оцінюванні загального, моторного розвитку дитини, виявленні різниці хронологічного та розумового, моторного віку, визначенні засобів та методів фізичної реабілітації, роботі з батьками; – привчання до дисципліни, організованості; – вивчення обладнання, інвентарю у класі, спортивній залі; – ознайомлення та попереднє вивчення фізичних вправ; – розвиток мотивації до занять 		<ul style="list-style-type: none"> – засвоєння основних моторних функцій; – вивчення комплексу фізичних вправ для корекції та розвитку необхідних рухових дій та їх якостей; – профілактика виникнення вторинних ускладнень; – навчання батьків особливостям проведення занять із фізичної реабілітації 			<ul style="list-style-type: none"> – удосконалення умінь, навичок моторних функцій; – автоматичне виконання фізичних вправ для розвитку рухової активності дитини; – виконання вправ за мовною інструкцією; – покращення якості життя дитини та родини 		
	Розвиток рухових функцій, навичок самообслуговування, комунікативних якостей, покращення функціонування рук							
	Реабілітаційний процес безперервний, довготривалий, доступний, безпечний для дитини та прийнятний для родини							
Навчання		Оптимізація рухового режиму	Оздоровчі заходи	Вправи з розвитку дрібної моторики	Сенсорний вплив	Партнерська робота з батьками		
Загальнорозвивальні, корекційні заняття; вправи для розвитку функціонування рук; фізкультхвилинки, динамічні паузи під час уроків		Ранкова зарядка, фітболгімнастика, рухова терапія, заняття у спортивній залі, на шкільному стадіоні, оздоровчо-виховні заходи	Загартування, плавання у басейні, релаксаційні паузи, аромотерапія	Пальчикова гімнастика, складання мозаїки, розкладання дрібних предметів, самомасаж шишками тощо	Музичний супровід занять, різні за кольором, розміром та фактурою іграшки, предмети	Просвітницький блок: семінари, лекції, членство в громадських організаціях. Консультаційний блок: індивідуальні бесіди з фахівцями. Корекційна робота		

Специфіка проведення занять із фізичної реабілітації дітей з розумовою відсталістю передбачає: постійний пошук індивідуальних підходів до дитини та диференційований підбір завдань; комбінований та ігровий характер занять; систематичне формування наслідувальної діяльності; розвиток довільної уваги; розташування реабілітаційного обладнання у полі зору дитини, відсутність зайвих предметів, використання наочності; спостереження педагогом за внутрішнім станом дитини; моделювання ситуацій досягнення, позитивний емоційний настрій дітей на заняттях; формування постійної потреби у набутих уміннях та навичках; ігрові, нетрадиційні форми навчання й виховання; підкреслення особистого успіху кожного, уникнення ситуацій змагання; підтримку дитини у важкій ситуації; врахування особистісного росту дитини відносно самої себе; створення ситуації успіху.

Критеріями ефективності програми є: удосконалення наявних та розвиток нових умінь, навичок рухових функцій; готовність до варіативного застосування набутих умінь, навичок, формування альтернативного переміщення при порушенні моторних функцій; збереження наявного та зміцнення загального здоров'я дитини; мотивація дитини до активної навчальної та рухової діяльності.

Разом з тим, оцінюючи здобутки дитини, важливо враховувати наступні її вміння: приймати допомогу; виправляти те, що зроблено неправильно; знаходити спільну мову з дорослими та однолітками; сприймати та виконувати інструкції вчителя; планувати свою роботу відносно поставлених завдань; адекватно поводитися стосовно різних ситуацій; достатньо довго утримувати увагу, слухати й розуміти те, що вимагають.

Висновок. Таким чином, завданнями навчальних закладів, що виховують дітей з особливими освітніми потребами, зокрема з розумовою відсталістю, є забезпечення умов навчання та систематичної корекції засобами фізичної реабілітації дітей з обмеженими інтелектуальними можливостями; формування у них навичок самообслуговування; профілактика дихальних та соматичних захворювань, вторинних порушень розвитку опорно-рухового апарату, моторних функцій; формування у вихованців мотивації до здорового способу життя, самостійних занять із фізичної культури та спорту; удосконалення соціопобутової моделі поведінки в дітей з особливими потребами.

У зв'язку з цим необхідні зміни в професійній підготовці майбутніх педагогів спеціальних та загальноосвітніх навчальних закладів початкової школи, зокрема у вчителів фізичної культури, пов'язані з формуванням у них готовності до забезпечення комплексного корекційного впливу на дітей з інтелектуальною неповносправністю.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Вісковатова Т. П. Психофункціональний стан дітей із затримкою психічного розвитку під впливом занять рухливими іграми / Т. П. Вісковатова // Молода спортивна наука України : збірник наукових праць з галузі фізичної

культури і спорту. – Львів : Українські технології, 2006. – Вип. 10. – Т. 3, 4. – С. 217-222.

2. Гаврилов О. В. Особливі діти в закладі та соціальному середовищі : навч. пос. / О. В. Гаврилов. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2009. – 308 с.

3. Дегтяренко Т. М. Корекційно-реабілітаційна робота в спеціальних дошкільних закладах для дітей з особливими потребами : навч. пос. / Т. М. Дегтяренко. – Суми : Університетська книга, 2008. – 302 с.

4. Дмитриев А. А. Коррекционно-педагогическая работа по развитию двигательной сферы учащихся с нарушением интеллектуального развития : учеб. пособ. / А. А. Дмитриев. – М. : Московский психолого-социальный институт, 2004. – 224 с.

5. Лесько О. М. Рухливі ігри для молодших школярів із затримкою психічного розвитку : навч. - метод. пос. / О. М. Лесько, В. Трач. – Л. : ЛДІФК, 2004. – 88 с.

6. Мозговой В. М. Характеристика двигательных нарушений в умственно отсталых учащихся / В. М. Мозговой // Дефектология. – 1994. – № 3 – С. 34-38.

7. Навчання дітей із важкими розумовими вадами : посібник для вчителів ; пер. з польськ. – Львів : Галицька видавнича спілка, 2001. – 160 с.

8. Руководство по работе с детьми с умственной отсталостью : учеб. пособ. / под. ред. М. Пшичек ; пер. с польск. – СПб : Речь, 2006. – 276 с.

9. Смирнов Н. К. Здоровьесохраняющие образовательные технологии в современной школе / Н. К. Смирнов. – М. : АПК и ПРО, 2002. – 121 с.

10. Шипицина Л. М. «Необучаемый» ребенок в семье и обществе. Социализация детей с нарушениями интеллекта / Л. М. Шипицина. – СПб. : Речь, 2005. – 477 с.

Дата надходження до редакції: 21.03.2013 р.